

ВІДГУК

офіційного опонента Семеновської Лариси Аполлінаріївни,
доктора педагогічних наук, професора,
професора кафедри загальної педагогіки та андрагогіки
Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка на дисертацію Самко Алли Миколаївни
«Педагогічні ідеї і наукова діяльність Семена Устимовича Гончаренка
(1928-2013 рр.)», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
в галузі знань 01 – Освіта/Педагогіка,
за спеціальністю – 011 Освітні, педагогічні науки

Актуальність теми наукової роботи та її зв'язок із галузевими науковими програмами.

Глибокі суспільно-політичні зміни, що проходять у сучасній Україні, тісно пов'язані з реформуванням освітнього процесу. Упровадження в дію «Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року» безпосередньо пов'язане з орієнтацією на такі фундаментальні принципи педагогічної аксіології як антропоцентризм, гуманізм, розвиток громадянських цінностей та ключових компетентностей особистості. З огляду на важливість окреслених суспільно-педагогічних завдань, актуальним є пошук джерел їх реалізації. Одним із таких, безсумнівно, є вітчизняний історико-педагогічний досвід загалом та освітні практики яскравих персоналій педагогів-новаторів, зокрема. Останні неодноразово брали на себе відповідальність за розширення векторів освіти, апробацію новітніх методів і прийомів навчання та виховання, стаючи для молодого покоління не тільки наставниками, а і прикладом самовідданого служіння Україні, народу. Серед них був Семен Устимович Гончаренко (1928-2013 рр.), педагогічним поглядам та науковій діяльності якого і присвячене дисертаційна праця Алли Миколаївни Самко.

Важливо відзначити, що дисертація є складником комплексних науково-дослідних тем відділу андрагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України «Теорія і практика особистісного і професійного розвитку дорослого населення» (РК №01141U003163); «Теоретико-методичні засади розвитку освіти різних категорій дорослого населення» (РК № 0117U001071). Тему дисертації затверджено вченою радою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (протокол №7 від 02.04.2014 р.) та узгоджено рішенням Бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол №6 від 17.06.2014 р.).

Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації.
У результаті проведеного дослідження дисертанткою:

– систематизовано джерельну базу дослідження, наукових праць С. У. Гончаренка; проаналізовано науково-педагогічну спадщину вченого як єдність його науково-педагогічних ідей і діяльності;

– досліджено специфіку розвитку педагогічних ідей С. У. Гончаренка у межах його наукової школи та окреслено перспективи екстраполяції його ідей у контексті реформування сучасної освіти в Україні;

– удосконалено методику персонологічних історико-педагогічних наукових досліджень; визначено можливості використання науково-педагогічного доробку С. У. Гончаренка в умовах Нової української школи;

– подальшого розвитку набули дослідження наукової школи вченого та положення щодо наукового лідерства у педагогічній науці;

– уточнено сутнісні характеристики понять «наукова діяльність», «педагогічні ідеї», «біографічний метод», «педагогічні ідеї», «наукова діяльність», «науковий лідер», «наукова школа», «педагогічна спадщина», «освітня діяльність»;

– до наукового обігу введено архівні документи з особової справи С. У. Гончаренка у студентські роки, збереженої у Центральноукраїнському державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка, що дало можливість поглибити відомості про професійне становлення вченого; архівні документи з особової справи С. У. Гончаренка, збереженої в Інституті педагогіки НАПН України, що уможливило поглиблення відомостей про педагогічну, науково-методичну й організаторсько-управлінську діяльність ученого.

Нові факти, одержані здобувачем.

Дисертація А. М. Самко є комплексним теоретико-методологічним дослідженням, у якому *вперше*:

– здійснено комплексне дослідження науково-педагогічної спадщини та педагогічних ідей С. У. Гончаренка на основі маловідомого і невідомого фактологічного матеріалу;

– з'ясовано основні передумови й чинники формування педагогічних поглядів науковця (родинне виховання, соціальне оточення, наукове й навчально-педагогічне середовище, досвід роботи, особиста науково-дослідницька діяльність, прагнення до саморозвитку та самовдосконалення);

– розроблено авторську періодизацію науково-педагогічної діяльності С. У. Гончаренка на взаємозв'язку чотирьох напрямів діяльності: педагогічно-викладацького (1952–1955 рр.), науково-дослідного (1955–2013 рр.), організаторсько-управлінського (1966–1998 рр.), наставницького (1970–2013 рр.).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Аналіз тексту дисертації А. М. Самко та змісту публікацій дисертантки дають змогу дійти висновку про наукову достовірність викладених авторкою результатів.

Дисертанткою опрацьовано значний масив наукових джерел (375 найменувань, із них – 15 іноземними мовами), на підставі розгляду яких сформульовано власне бачення досліджуваної проблеми.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, забезпечується належною методологічною базою (історико-педагогічний, персонологічний, соціокультурний, хронологічний, біографічний, феноменологічний, парадигмальний підходи), ґрунтовним вивченням і критичним аналізом наукових праць, і загалом не викликає сумніву.

Значення для науки і практики отриманих автором результатів.

Дисертаційна робота А. М. Самко містить нові, раніше не захищені наукові положення, а обґрунтовані результати у сукупності розв'язують актуальну наукову проблему.

Обґрунтовані в дисертації результати ***впроваджено*** в освітній процес Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка №06/19-1 від 13.03.2020 р.), Житомирського державного університету імені Івана Франка (довідка №1/776 від 08.07.2020 р.), Науково-методичного центру професійно-технічної освіти та підвищення кваліфікації інженерно-педагогічних працівників у Хмельницькій області (довідка №01-36/194-1 від 28.05.2020 р.), Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М.В. Остроградського (довідка №10/1 від 24.01.2020 р.).

Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації.

Не викликає сумнівів і практичне значення одержаних результатів, що полягає в розміщенні в Електронній бібліотеці НАПН України 153 праць С. У. Гончаренка; введенні до наукового обігу нових архівних документів з особових справ С. У. Гончаренка; розробленні науково-методичних рекомендацій «Використання біографічного методу в науковому дослідженні педагогічної персоналії». Наукові положення дослідження (біографічні та фактологічні дані, періодизація науково-педагогічної діяльності, систематизована джерельна база наукових праць С. У. Гончаренка) слугуватимуть для подальших історико-педагогічних персонологічних наукових студій, для підготовки підручників, навчально-методичних посібників, довідково-енциклопедичних, бібліографічних і навчально-методичних видань.

Матеріали дисертації можуть бути використані закладами педагогічної освіти та післядипломної педагогічної підготовки вчителів під час вивчення курсів теорії та історії педагогіки, історії української науки, для розробки, вдосконалення й розширення змісту навчальних спецкурсів і спецсеминарів з проблем розвитку наукових шкіл в Україні, методології наукових досліджень.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність загалом.

Дисертаційна робота А. М. Самко має чітку структуру, відзначається цілісністю та логічністю викладу наукового матеріалу. Рецензована робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – 366 сторінок, із яких 219 – основного тексту. Розділи дисертації логічно завершені, містять висновки, які відповідають змісту та поставленим завданням дослідження.

Дисертантка на високому науковому рівні обґрунтувала вибір теми, її актуальність, визначила мету, завдання, об'єкт, предмет, методологічні (сукупність загальнонаукових та історико-педагогічних підходів) й теоретичні основи (філософські, психолого-педагогічні та науково-методичні ідеї та положення), аргументувала використання обраних методів дослідження (теоретичні: загальнонаукові – аналіз і синтез, зіставлення, класифікація, систематизація, узагальнення, контент-аналіз, прогностичний; історико-педагогічні – пошуково-бібліографічний персоналістично-біографічний, хронологічний, метод наукової екстраполяції; емпіричні – бесіда, інтерв'ю, е-листування, опитування родини, учнів, колег педагога, результати яких зафіксовано у магнітофонних записах).

У першому розділі – **«Наукова і особиста біографія академіка С. Гончаренка як проблема педагогічної біографістики»** – висвітлено засадничі основи біографічного методу та розкрито особливості його використання в дослідженні життєвого поступу С. У. Гончаренка; визначено основні етапи життєпису вченого; здійснено історіографічний аналіз джерельної бази дослідження науково-педагогічної спадщини С. У. Гончаренка.

На основі ґрунтовного аналізу широкого спектра джерел авторкою здійснено умотивований висновок, що формуванню та розвитку науково-педагогічного світогляду С. У. Гончаренка сприяла низка передумов та смисложиттєвих чинників: родинне виховання; педагогічне середовище та професійна підготовка у Кіровоградському державному педагогічному інституті (1948–1952); авторитет і професіоналізм викладачів КДПІ імені О. С. Пушкіна; викладачів в аспірантурі УНДПУ та наукового керівника М. Розенберга; постійне творче самовдосконалення в ході науково-педагогічних досліджень.

Систематизація та герменевтичне опрацювання першоджерел дозволило об'єднати масив архівних матеріалів і рідкісних видань з окресленої проблематики у сім груп: науково-педагогічні праці С. У. Гончаренка («Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям» та ін.), наукові, навчально-методичні праці вченого (підручники, навчальні посібники, монографії, наукові та публіцистичні статті, рецензії, доповіді тощо); нормативно-регламентаційні джерела (накази, розпорядження, листування органів управління освіти, звіти, доповідні записки тощо); масові джерела (матеріали тогочасних періодичних видань

«Радянська школа», «Радянська освіта», «Вища освіта України», «Рідна школа», «Освіта в Україні», «Педагогічна газета» тощо); інтерпретаційні джерела – наукові дослідження сучасних учених у галузі теорії та історії педагогіки: монографії, дисертаційні дослідження, публікації в періодичних виданнях у контексті досліджуваної теми; усно-історичні джерела (матеріали бесід, спогадів, інтерв'ю колег і учнів С. У. Гончаренка, друзів, товаришів, рідних і близьких); ілюстративні джерела та фотоматеріали (світлина, що ілюструють життя та науково-педагогічну діяльність педагога з приватного архіву родини Гончаренків); документи і матеріали архівів: Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, Інституту педагогіки НАПН України. До дослідження також залучено матеріали фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В. О. Сухомлинського НАПН України та інших книгозбірень.

З метою узагальнення науково-педагогічного доробку вченого авторкою здійснено наукометричний аналіз його праць. У зв'язку з цим А. М. Самко класифіковано групи джерел за змістом, визначаючи суто наукові дослідження (монографії, наукові статті, дисертації), популяризаторські праці (публіцистика, науково-популярні видання), навчальні праці (посібники, підручники), довідкова література (енциклопедії, бібліографічні покажчики, словники тощо), хрестоматійні видання (збірники документів, видання творів та ін.). Здійснення класифікації джерел за змістом дозволило авторці доповнити біографію С. У. Гончаренка визначенням основних напрямів його діяльності на різних етапах життєвого шляху, зокрема: дидактика фізики, проблеми розвитку вітчизняної освіти, загальна дидактика, методологія педагогіки. Маємо підстави стверджувати, що здійснена у процесі дослідження систематизація науково-педагогічної спадщини вченого за різними критеріями надала можливість отримати всебічне уявлення про різноплановість наукової спадщини вченого та спектр проблем, що були предметом його дослідження.

У другому розділі – *«Наукова школа С. Гончаренка у педагогічній науці та освітній практиці України»* – розкрито феномен наукової школи в сучасному педагогічному дискурсі; обґрунтовано наукове лідерство С. У. Гончаренка у контексті теоретичних і прикладних досліджень; систематизовано науково-педагогічні дослідження представників його наукової школи; визначено дослідницькі напрями наукової школи С. У. Гончаренка

На основі вивчення праць українських і зарубіжних дослідників А. М. Самко детально розглянуто основні підходи до визначення сутності поняття «наукова школа», здійснено ґрунтовний дефінітивний аналіз визначень терміну «наукова школа», цілком аргументовано виокремлено характерні риси, на належному рівні теоретичного узагальнення визначено найбільш важливі ознаки, розкрито основні функції науково-педагогічної школи.

Заслужують на увагу авторські висновки та узагальнення щодо обґрунтування напрямів наукової школи С. У. Гончаренка та розкриття змісту кожного з них. Перший напрям – методологічні і теоретичні проблеми формування в учнів природничо-наукової картини світу. Авторкою цілком умотивовано доведено, що зміст цього напрямку полягає у дослідженні проблем: фундаменталізації та інтеграції знань щодо вивчення живої природи; формування цілісності знань в різних аспектах, теоретико-методичних засад формування наукового світогляду особистості засобами узагальнення знань, міжпредметних зв'язків; формування ціннісно-світоглядних орієнтацій, екологічного та методологічного компонентів тощо.

Погоджуємося з висновком, що зміст другого напрямку – формування наукового світогляду учнів під час вивчення фізики – полягає у дослідженні теоретичних основ формування в учнів системи фундаментальних фізичних понять; методичних основ навчального фізичного експерименту; методики навчання учнів складанню і розв'язуванню фізичних задач у середній школі; теоретико-методичних засад ознайомлення та вивчення учнями симетрії, теорії відносності, гравітації, які сприяють формуванню сучасного наукового мислення, а також забезпечуватимуть систематизацію знань з фізики та формуванню наукового світогляду.

У третьому розділі – *«Науково-педагогічна спадщина С. Гончаренка в сучасному науково-освітньому просторі»* – визначено актуальні ідеї його науково-педагогічної спадщини; окреслено перспективи використання науково-педагогічного досвіду вченого в сучасній педагогічній науці та освітній практиці.

Авторка справедливо акцентує увагу на педагогічних ідеях С. У. Гончаренка, які є суголосними провідним положенням Концепції Нової української школи, тенденціям розвитку сучасної педагогічної науки та освітньої практики. Це зокрема: формування наукової картини світу (сформована наукова картина визначає ідеал пізнання та стиль мислення); принцип доповнюваності (взаємодія педагогічних категорій, явищ і процесів, що взаємодоповнюються); гуманізація та гуманітаризація вищої педагогічної освіти (обґрунтування сутності гуманізації освіти, її зорієнтованості на формування переконань особистості, її світогляду, цінностей, прагнень до самореалізації; структурування змісту освіти з урахуванням гуманітарно складової (принцип гуманітаризації), інтелектуальної (принцип фундаменталізації) і вольової (принцип спрямування) сфер); фундаменталізація освіти (дидактичний принцип та провідний імператив сучасних освітніх реформ); методологічні засади розвитку педагогічної теорії (педагогічна теорія і практика має розвиватися на засадах обґрунтованої наукової методології).

Як позитивне слід відзначити запропоновані авторкою можливості використання педагогічних ідей С. У. Гончаренка в сучасній педагогічній теорії й освітній практиці: актуалізація педагогічних поглядів вченого в сучасних науково-дослідницьких проектах і в практичному досвіді

викладачів; ознайомлення широкої наукової громадськості з працями педагога на міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференціях, читаннях; оприлюднення науково-педагогічної спадщини С. Гончаренка у фахових виданнях і окремих збірниках вибраних творів; введення до тезаурусу історико-педагогічної науки відомостей про особистість С. У. Гончаренка, оновлення лексикографічних, енциклопедичних видань з педагогіки, педагогічної персонології.

Використання прогностичного методу та методу наукової екстраполяції дали можливість дисертантці виокремити три рівні використання спадщини вченого, а саме: навчально-методичний (навчально-методичний супровід освітнього процесу, спрямований на формування комплексу компетентностей, необхідних для ефективного функціонування у суспільстві XXI століття, зокрема критичне мислення, що передбачає аналіз, порівняння, зіставлення, синтез, оцінювання інформації та альтернатив, здійснення вибору і прийняття виваженого рішення); організаційно-педагогічний (неперервний професійний розвиток педагога, його формування як особистості та професіонала в умовах початкової професійної підготовки та впродовж усієї фахової діяльності); андрагогічний (уміння вчитися впродовж життя). Такий підхід свідчить про наукову зрілість А. М. Самко.

Отже, у дисертації авторкою на високому рівні наукової аргументації доведено, що педагогічні ідеї та наукова діяльність С. У. Гончаренка мала вагомий соціальний ефект. Теоретично обґрунтовані та апробовані вченим методолого-концептуальні, загальнодидактичні, організаційно-педагогічні та науково-методичні ідеї, досвід його наукової діяльності щодо втілення принципів гуманізму, антропоцентризму, природовідповідності, а також ідей фундаменталізації освіти та формування наукової картини світу особистості становлять значний інтерес для вдосконалення сучасної національної освіти, а також для розробки інноваційних технологій навчання й виховання.

Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових виданнях.

Основний зміст і результати дослідження відбито у 26 публікаціях, з яких: 10 – у наукових фахових виданнях України; 1 стаття у виданні, що входить до міжнародних наукометричних баз; 1 стаття – у зарубіжному періодичному науковому виданні, 1 – методичні рекомендації, 13 тез – у матеріалах науково-практичних заходів (з них 3 – у зарубіжних виданнях).

На основі аналізу змісту публікацій А. М. Самко можна констатувати, що наукові положення, висновки та рекомендації, які було отримано в результаті проведеної роботи, у друкованих працях викладено достатньо повно.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Дисертаційна робота А. М. Самко за своїм змістом і формою є завершеним самостійним дослідженням.

В цілому позитивно оцінюючи наукове і практичне значення дисертаційної роботи, висловимо деякі зауваження та побажання дискусійного характеру:

1. Дисертантка глибоко розкрила позитивні моменти наукової діяльності С. У. Гончаренка. Натомість, на наш погляд, авторці не вдалося уникнути певної ідеалізації його педагогічної персоналії. Вважаємо, у дослідженні варто було б окремо зупинитися на аналізі труднощів і недоліків у професійній діяльності педагога, можливо, окреслити його «опонентське коло», що підвищило б рівень об'єктивності аналізу наукової діяльності С. У. Гончаренка та підсилило б критичний підхід авторки до студіювання історико-педагогічних явищ.

2. А. М. Самко представлено широкий соціальний контекст формування й розвитку педагогічних поглядів С. У. Гончаренка. Проте доцільним вважаємо розширення педагогічного контексту в зв'язку із висвітленням питання формування сучасної наукової картини світу. Порівняння ідей С. У. Гончаренка з педагогічними здобутками у цьому питанні П. В. Алексеєва, Є. К. Бистрицького, Н. К. Гончарова, Б. М. Кедрова, В. Г. Платонова та інших учених сприяло б доведенню оригінальності ідей ученого.

3. У дисертаційній праці А. М. Самко на основі аналізу основних біографічних чинників, що зумовили формування особистості С. У. Гончаренка (родинне виховання, соціальне оточення, наукове й навчально-педагогічне середовище, досвід роботи, особиста науково-дослідницька діяльність, прагнення до саморозвитку та самовдосконалення) цілком умотивовано виокремила основні періоди життєвого і науково-педагогічного шляху вченого. Позаяк, на наш погляд, чіткішого формулювання потребують авторські критерії розробленої періодизації (дисертація, С. 215).

4. Використовуючи інструменти історико-педагогічної біографістики, як побажання для подальшої наукової роботи в означеному напрямі рекомендуємо підготувати та видати наукове видання – монографію з проблеми науково-педагогічної діяльності та педагогічних поглядів С. У. Гончаренка. Вважаємо, що таке видання стане в нагоді як дослідникам історії педагогіки, так і сучасним практикаам.

5. У роботі представлено репрезентативні додатки, що значно збагачують зміст дисертації. На нашу думку, цілком логічно було б доповнити їхній контент розробленим спецкурсом з метою актуалізації науково-педагогічної спадщини С. У. Гончаренка.

Загальний висновок

Висловлені зауваження і побажання не є принциповими для загальної високої оцінки дисертації. На основі проведеного аналізу можна стверджувати, що дисертаційна робота відповідає нормативним вимогам «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора

філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №167 від 06.03.2019 р. (зі змінами) та Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України, № 40 від 12.01 2017 р., а її авторка Алла Миколаївна Самко заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 01 – Освіта/Педагогіка, за спеціальністю – 011 Освітні, педагогічні науки.

Офіційний опонент –

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри загальної педагогіки
та андрагогіки Полтавського національного
педагогічного університету
імені В. Г. Короленка

Л. А. Семеновська

